

İbn Haldun'un Felsefesi Üstüne - 1

İçeriği Yazan: [İhsan SEFER](#) [1] Zaman: Cum, 13/12/2013 - 23:34

ibn haldun'un felsefesi üstüne/1

İhsan SEFER

Yazar Bloğuna Ekle: Yazarlar Bloğunda Görünsün



Toplumbilimi, 19. yüzyılda Avrupa'nın hızla bir dönüşüm içine girdiği dönemin araştırılması ihtiyacına yönelik gelişen bir bilim dalıdır. Bu olayları gerekirci gözle çözümleme işine girilen bilim insanları, çağdaşlığı anlama ihtiyacıyla bu alanı geliştirmeye başlamışlardır. **Cemil Meriç'in** "*Saint-Simon-İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*" kitabında toplumbilimin düşünce babası olan Saint-Simon hakkında Durkheim'in sözlerini aktarır: *Saint-Simon (...) bakışlarını kurulumakta olan düzene çevirir, gerçeği inceler ve geleceği sezmeye çalışır. Devrim sonu Fransa'sını hangi sosyal düzen huzura kavuşturabilir. Saint-Simon felsefesinin özü, bu soruya verilen cevap. (...) Onun "insan ilmi," "sosyal fizyoloji," "hürriyet ilmi" diye anmayı tercih ettiği bilime Comte, sosyoloji adını verir ve öyle kalır.*^[1]

Olması gerekenden öte olanı ele alma gayreti içinde olan İbn Haldun, medeniyeti "umran" olarak değerlendirmiştir. Eğer kişi-oğlu "doğası gereği" "medeni" olmazsa Tanrı'nın yeryüzünde kişi-oğluna yüklediği "halifelik" görevinin yanında, onlar aracılığı ile gerçekleştireceği "âlemi bayındır kılma" iradesi de gerçekleşmeyecekti. Toplumu çeşitli meslek gruplarına bölerek toplumsal yaşamın örgütlenme biçimini ortaya koymuştur. Bu sayede insan, doğaya karşı kendini koruyacak ve yaşamını sürdürecektir.

10. Yüzyılda Türkistan'da yetişmiş Türk düşünürü Farabi'nin aksine İbn Haldun "...Farabi gibi bir

Sosyal Medya: [Facebook](#) | [Twitter](#)

metafizikten hareket etmediği için insanların bir araya gelişlerini ve toplu hâle geçişlerini tecrübî bir düzeyden ele almaktadır. Onun, Farabi'nin toplumun oluşumunu açıklamasında riyasetin ilkesel iradesini ve gücünü dikkate almayarak, bu yönden meseleye olgulardan çıkarılmış bir işbölümü gözüyle baktığı söylenebilir.”[2] Farabi de dâhil olmak üzere, İslam Filozofları siyasal nitelikteki eserlerini yazarken, kasten iki farklı anlama gelecek biçimde kaleme almışlardır. Gerçekten bu eserler dış görünüş ve anlatış biçimi ile dini tutuculuk içinde bulunan toplumun inanç, düşünce ve isteklerine uymakta, böylece tepkilere uğramaktan kurtulmakta idiler. Fakat yazarların herkesçe benimsenen ve tekrarlanan açıklamaları ve yorumları, kendilerinin asıl maksatlarını aydın kişilere izah edebilecek nitelikte idi. İbn Haldun'u ise, öncekiler gibi böyle dolambaçlı yollara sapmadan yazma ustalığını ve başarısını gösteren bir kişi olarak görmekteyiz. Bunun sırrını, İbn Haldun'un, felsefi tanrıbilimsel konuları önceleri bir yana bırakarak doğrudan doğruya tutucu zümrenin tepkisine sebep olmayan tarih ile uğraşmasında aramak gerek.”[3] İbn Haldun'un geleneksel İslam felsefesinden ayrış sesini batı düşünürlerine geç duyurmuştur. İbn Haldun'un, düşünce tarihinde, kökenini Eski Yunan'da Platon ve Aristoteles'ten alan ve İslam Dünyasında Farabi ve İbn Sina tarafından temsil edilen Aristotelesçi felsefe geleneğinden kopuşu ve Batı'da Rönesans ile başlayan yeni düşünme biçiminin öncülüğünü temsil ettiği söylenebilir.[4] Onun sosyal bilimler alanındaki bu öncülüğünün Batı'da Rousseau'dan Locke'a uzanan doğal hukuk okuluna, Herder'den Dilthey'a uzanan Alman tarih okuluna, Comte pozitivizmi ve Marksizme değin pek çok akıma etkisi olmuş ve bu durum birçok araştırmada vurgulanmıştır.[5] “Mütercim, yazdığı önsözün ilk 36 sayfalık bölümünde İbn Haldun'un düşünce ve görüşlerine Sosyalist ve Marksist bir açıdan yaklaşmış, 36-45. sayfalarda İbn Haldun'un hal tercümesini vermiş, 40-60. sayfalarda ise Rus müsteşiriki S. M. Batseva'nın İbn Haldun'la ilgili ve muhtevası Marksist olan bir makalesinin tercümesini iktibas etmiştir.”[6]

İbn Haldun, İslam uygarlığının zayıflamaya başladığı, buna karşılık ise Avrupa uygarlığının ise yükselmeye başladığı bir dönemde yaşamıştır. 27 Mayıs 1332 tarihinde doğan İbn Haldun, 15 Mart 1406 yılında Kahire'de ölene dek çağının tüm zorluklarına katlanmış ve büyük eserler vermiştir. İbn Haldun'dan uzun zaman önce yaşamış olan Endülüslü Arap düşünür ve tarihçi İbn Hazm, Cemheretu ensabi'l-Arab adlı kitabında İbn Haldun ailesinin Yemen'in Hadramut (Hıdırmut) vilayetinden olduğunu ifade etmektedir. Eğitimi Fas ve Tunus Medreselerinde fıkıh, mantık, edebiyat ve matematik öğrenerek tamamlamıştır. Genç yaşında da siyasi ve idari hayata atılmıştır. Yaşadığı dönem itibarıyla İslam düşüncesinin fıkıh, kelam, tasavvuf ve felsefe gibi farklı disiplinlerinde önemli ölçüde yetkinliğe ulaşılmış ve epistemolojik açıdan tüm bu sistemler birbirinden net bir biçimde ayrılmıştır. Bu doğrultuda İbn Haldun tüm bu sistemlere eleştirel açıdan yaklaşmış, kuramsal ve uygulama açısından eksikliklerini belirleyerek kendi tarihselci toplum ve devlet kuramını ortaya koymuştur. İbn Haldun felsefede Farabi, İbn Sina, İbn Rüşd ve Nasireddin Tusi gibi filozofların oluşturduğu Aristotelesçi gelenekten beslenmekle birlikte bu geleneğe önemli eleştiriler getirmiştir.[7] İbn Haldun'u etkileyen, ister doğulu, ister batılı olsun herhangi bir düşünürden söz etmek oldukça güçtür. Mukaddime adlı eserinde her ne kadar “Yunan” ve “Rum”dan bahseden nakledilmiş bilgilere, Eflatun, Aristo'nun adlarına rastlanmaktaysa da, O, ne Aristo'yu, ne Eflatun'u nede kendisi ile sık sık karşılaştırılan Thucydides'in eserlerini okuduğuna ait bilgi yoktur. Birçok yerde Aristo'dan küçümseyici bir dille söz edişi de bu görüşü doğrulamaktadır.[8] Kendinden önceki İslam düşünürlerine ise ancak onları eleştirmek için değinmiştir. Örneğin, “Faziletli Site”sinden bahsederken Farabi'yi sosyal gerçekliğin böyle ideal bir devlet göstermediğini söyleyerek açıkça eleştirmiştir. O halde Ortaçağ İslam dünyasında çoğunluğu birer öğüt kitabı niteliğini taşıyan siyasi eserler ve bunların yazarları İbn Haldun'u hiçbir şekilde etkilememiştir.[9]

Mukaddime, İbn Haldun'un o güne dek özümsemiştiği bilgileri içeren büyük bir eserdir. Buna baktığımızda İbn Haldun'u, toplumbilimin bağımsız bir bilim olarak ortaya çıkmasına katkısı olan büyük bir düşünür olarak ele alabiliriz. Bu konuda İngiliz tarihçi Arnold Joseph Toynbee: “Mukaddime'deki tarih felsefesi, türünün en büyük eseridir. Şimdiye kadar, hiçbir ülkede, hiçbir çağda, hiçbir insan zekâsı böyle bir eser yaratmamıştır.” Demmiştir. İbn Haldun, tarihin doğru anlaşılması için çaba göstermiş ve Mukaddime içerisinde belli ilkeler koymuştur. Geçmişte meydana gelen insani ve toplumsal olayların gerçek sebeplerini, neden-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirmek bu anlayışın bir eseridir. Ona göre tarihçi, nakledilen tarihi haberlerin ait oldukları toplumun yapısını

anlamamasından dolayı hatalar işlemektedir. Bu yüzden İbn Haldun, döneminin tarih anlayışını sert bir şekilde eleştirmiştir. Ona göre bu hata “tabîatu’l-umrân” dediği ilkeye uymamalarından dolayı işlenmektedir. Düşünür böylece neden-sonuç ilişkisini yerelci bir rölativizm anlayışı ile dengelemeye çalışır. Başka bir deyişle umrân ilmi, tarihin ölçütü ve temeli olmak durumundadır.[10] Masalcılığa karşı cephe alan İbn Haldun, çalışmalarında gerçekçilik temelinde hareket eder ve akılcılığını bu temel üstüne kurar. İbn Haldun içinde olduğu toplumun tarih anlayışını ne kadar eleştirse bile bunu takip etmiştir. Belirtmek gerekir ki İslam dini, Yahudi-Hıristiyan tarih anlayışını eskatolojik **(Tanrıbilimin bir parçası ile ilgili, insanlığın sonuyla alakalı.)** anlamda sürdürmesine karşın, birçok açıdan yeni denilebilecek unsur getirmiştir. Bunun en önemli nedeni, İslam’ın ortaya çıkış koşullarıyla ilgili olduğu kadar “iman”ı, Yahudilik ve Hıristiyanlığa göre daha akılcı ve eleştirel biçimde temellendirmiş olmasıdır.[11] Onun geleneksel tarihçilerden ayrıldığı nokta, öncelikli sorun olarak siyasal ve toplumsal olayların altında yatan yasaların ne olduğu araştırması ve tarihin bu yasalara göre yazılması gerektiğini ileri sürmesidir. Bu sorun İbn Haldun’un da eserinin çeşitli yerlerinde ifade ettiği üzere önceki tarihçiler tarafından ele alınmamıştır. Önceki tarihçiler tarihsel olayların doğrulanmasında hadisçilerin ta’dil ve cerh (nakledenin doğrulama ve zayıf bulma) yöntemiyle yetinmişlerdir. Fakat bu yöntem tarihsel olaylar için yetersiz kalmaktadır. Çünkü tarihsel bir olay için, onu nakledenin güvenilirliğinden çok daha önemli olan, bu olayın gerçekleşme olanağının olup olmamasıdır.[12]

Gerçekliğin algılanması hususunda varlık felsefesinin ve bilgi felsefesinin alanları dâhilinde düşünürün siyasal sosyolojisi üzerindeki tartışma yöntembilimsel alanda çakışmaya sebep olmaktadır. Haldun’a göre tarihin sabitleri vardır. Tanrı iradesini kabul ettikten sonra olayların arkasındaki maddi sebepleri açıklayan Haldun, doğrusal (linear) tarih anlayışının aksine çevrimsel tarih anlayışını benimsemiştir. Ona göre olgular birbirine dönüşerek tarihi (insanlığı) başlangıç noktasına götürür. Yani suyun suya benzemesinden daha çok geçmiş geleceğe benzer. İbn Haldun’un bu sözüyle ifade ettiği homojen tarih anlayışı, tarihe yaklaşırken onu bugün ve gelecek açısından değerlendirmeye bağlı kılmanın gerekliliğine yapılan bir vurgudur. Öyle ki geçmiş, efsanelerle bezenerek insana bugünün koşullarından tümüyle ayrı bir dünya tasavvur ettirmeye yatkındır. Bu yüzden geçmişe ilişkin rivayetleri bugün ile karşılaştırmak ve ondan bugüne ilişkin ibretler almak gerekir. Bu anlamda tarihten ibret almak, geçmişten hareketle bugünü öğrenmek ve bugünün sorunları bağlamında geçmişe yönelmek demektir.[13] Ülken’e göre: “İbn Haldun tamamıyla terakki (ilerleme) aleyhtarıdır. Her şey hareket ettiği noktada nihayet bulur ve yeniden başlar.” İbn Haldun’da olgucu yaklaşımların yanında türlü algıların olduğu aşikârdır. Filozof, neredeyse ardının da ardını arama gayesi ile yola çıkar hep. İbn Haldun üstünde kafa yoranlar: “Acaba onu, gerekirci tavrının üstüne giydirilmiş mistik kıyafeti -olgucu- olarak mı tanımlıyoruz?” diye düşünmektedirler.

Kişi-oğlunun Toplumsal Yaşam Örgütlenmesi

İbn Haldun’un ele aldığı ikinci sorun kişi-oğlunun toplumsal yaşam örgütlenmesidir. İbn Haldun’un düşüncesine göre üretim, toplumların gelişiminde önemli bir rol oynar. Bu düşüncenin üzerinde şekillenen iki farklı hayat tarzından söz eder: Hadaîlik ve bedevilik. Bedevilik, *badiye hayatı*, yani bedevilerin yaşam alanıdır.[14] Mukaddime’de bedevilik (kır yaşamı) sadece göçebe manasına gelmiyor. Ekonomik manada, üretimin tarıma dayalı olması da bedeviliği kapsamaktadır. Toplumsal üretimde güç, zenginlik, rahatlık ve boş zaman arzusuyla artı değerler arttıkça hadaî yaşam biçimine doğru ilerler. Bu bakımdan bedevî yaşam biçimi, tarihsel açıdan hadaî yaşam biçimini önceler.[15] Kent (şehir) yerleşmelerinin tamamı İbn Haldun’a göre medeni hayatın olduğu yerlerdir. Hadaîliğin, bedevilikten ayrıldığı nokta ekonomik faaliyetlerdir. İbn Haldun: “Bilmek gerekir ki, toplumların (nesillerin) ahvâlinde görülen farklılık, sadece onların geçim yollarının farklı oluşundan ileri gelmektedir.”[16] Farabi’nin sınıflandırmasında, toplumun yöneldiği amaç ve değerler dizgesi temel ölçüttür. Oysa İbn Haldun kültürün daha çok maddi öğelerindeki artışı ölçüt olarak almıştır.[17] Haldun örgütlenme kuramını bu iki örgütlenme arasındaki çelişkiye dayandırmaktadır. Devlet örgütlenmesinden bedevilikten hadaîliğe akış ümrânın doğasıdır. **Rosenthal**, İbni Haldun’u incelemelerinde İslam’ı aştığını, devlet yönetiminin genel esaslarını ortaya koyacak bir düzeye

eriştiğini, aslında İslam'ı da teorisinin genel çerçevesi içerisine oturttuğunu belirtiyor.[18] Gibb'e göre İbn Haldun'da İslam'a aykırı düşünce bulunmaz. Böylece Gibb, İbn Haldun'un metodunun yeniliğine karşı çıkmaktadır. Bunu da, İbn Haldun'dan önce İslam'da varolan bazı kavramların İbn Haldun'da benzer şekilde yer aldığını söyleyerek yapmaktadır. Gibb, ayrıca; İbni Haldun'un tarihi gerçekler ile şeriatı uzlaştırma çabasında olduğunu iddia etmektedir. Örneğin Gibb'e göre, İbn Haldun'un tüketimi "medeniyetin ve devletin gelişiminin kaçınılmaz bir göstergesi olduğunu saptamış olması" tüketimi aslında İslamiyet'te günah sayıldığı dikkate alınırsa bir çelişmenin söz konusu olduğu ifade edilmektedir.[19]

İhsan SEFER

ihсан.sefer@politikadergisi.com

Kaynakça:

[1] Meriç, Cemil, *Saint-Simon-İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 127

[2] *İbn Haldun Düşüncesinde İslam Toplumu ve İdeoloji*, Hece Dergisi;198-199-200; İslâm Medeniyeti Özel Sayısı; Mayıs-Haziran-Temmuz 2013

[3] Abadan Yavuz, *Devlet Felsefesi*, Ankara, 1976, s. 163-164 Aktaran: Şener, Cemal, *İbn Haldun'un Hayatı ve Düşünceleri*, Aydıuşu Yayınları, İstanbul, Ocak 2002 erişim tarihi 01.12.2013 (http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/entellektuel_genc/009_mukaddime-01.htm [2])

[4] Corbin, Henry, *İslam Felsefesi Tarihi-İbn Rüşd'ün Ölümünden Günümüze*, (Çev. Ahmet Arslan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 61-62

[5] Ülken, Hilmi Ziya, *İslam Düşüncesi: Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2000, s. 253

[6] İbn Haldun, *Mukaddime* Cilt I, Haz: Süleyman Uludağ Dergâh Yayınları, 2007, s. 146

[7] Yıldız, Mustafa, *İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı*, Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, 2010 Güz, sayı: 10,s. 25-55, erişim tarihi 01.12.2013 (www. flsfdergisi.com)

[8] Fındıkoğlu Z. F., *İbni Haldun'un Hayatı ve Fikirleri*, s. 19, sh. 176 Aktaran: Şener, Cemal, *İbn Haldun'un Hayatı ve Düşünceleri*, Aydıuşu Yayınları, İstanbul, Ocak 2002 erişim tarihi 01.12.2013 (http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/entellektuel_genc/009_mukaddime-01.htm [2])

[9] Gürkan, Ülker: *Hukuk Sosyolojisi Açısında İbn Haldun*, s. 226-227

Gürkan'ın notu: Ancak gençliğinde ders aldığı rasyonalist bir mantıkçı olan Abbeli'den etkilendiğini İbn Haldun'un kendi ifadesinden ve eserlerinde izlediği metoddan anlıyoruz. Bkz. Bouthoul, G.: a.g.e., s. 16-17.

[10] Yıldız, Mustafa, a.g.e. Naklen: Ann K. S. Lambton, *State and Government in Medieval Islam*,

Oxford University Press, New York 1991, p. 155-156

[11] Yıldız Mustafa, a.g.e.

[12] İbn Haldun, Mukaddime, C: I, s.85-90. Muhammed Âbid el-Câbirî, Felsefî Mirasımız ve Biz, (çev: Said Aykut) Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 365 .

[13] Yıldız, Mustafa, a.g.e.

[14] Meriç, Cemil, *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 147

[15] Yıldız, Mustafa, a.g.e.

[16] İbn Haldun, *Mukaddime* Cilt I, Haz: Süleyman Uludağ Dergâh Yayınları, 2007, s. 323

[17] Yıldız, Mustafa, a.g.e.

[18] Şener, Cemal, a.g.e.

[19] Hassan, Ümit, İbni Haldun'un Metodu ve Siyaset Teorisi, Ankara, 1982, s. 56-58 Aktaran: Şener, Cemal, a.g.e.

Devam Eden İçerik: [İbn Haldun'un Felsefesi Üstüne - 2](#) [3]

Yorumlar

- [Bilim/Kuramsal](#) [4]
- [Tarih](#) [5]
- [Toplumsal](#) [6]

Kaynak URL (14/05/2024 - 11:45 tarihinde yazdırıldı):

<https://www.politikadergisi.com/makale/ibn-haldun%E2%80%99un-felsefesi-ustune-1>

Bağlantılar:

[1] <https://www.politikadergisi.com/pd-uye/ihsan-sefer>

[2] http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/entellektuel_genc/009_mukaddime-01.htm

- [3] <https://www.politikadergisi.com/makale/ibn-haldun%E2%80%99un-felsefesi-ustune-2>
[4] <https://www.politikadergisi.com/category/icerik-kategorileri/bilimkuramsal>
[5] <https://www.politikadergisi.com/category/icerik-kategorileri/tarih>
[6] <https://www.politikadergisi.com/category/icerik-kategorileri/toplumsal>